

אדיר כהן / שירתו של ראובן אבינועם

באחד משיריו הנאים, "שאלתי", מבקש אבינועם מן הבורא: "כל עוד על אדמות אפסע בשביל הוכחת לי, / אחת אשאל, אלי: / לו כל חיי בגוילי-שיר יהיו צרורים?" ואכן, עיקר שירתו של אבינועם — רישום וציור נרגש של חוויותיו, של הדפתקאות רוחו ונסיונות ימיו, של פגישותיו עם ארצות ועמים ועם יוצרים בשירה ובאמנות, של געגועי מולדת, בהיותו בנכר, ודבקות בארץ בהיאחזו בה, נמצא ביצירתו שירי אהבה ובית, שירי התרפקות על זכרם של הורים. שירי ים ומסע, שירי בדידות ועצב וכמיהה לשלווה ושירי קינה ומספר מועזים על מות הבן, חורגות מתחום זה של שירה אוטוביוגרפית מובהקת הן הפואימות המכונסות בספרו, "דמויות מני קדם", להן מתייחד מקום רב-חשיבות ביצירתו הפיוטית.

ב"שאלתי" שואל המשורר את אלו כי שירו יהיה "דרוך-הרהורים כעץ", איתן כהר, קל וגלוי כסיס, שגיב ככרוב ואמיתי כלבב-האם. אולם יותר מזה, הוא מתפלל כי מבעדו יהיה טבעי וכן כרקם-הגותו של עץ הנרשם בווריד אחד מעל עליו, כי יהיה בו מאינתותו של הר החונט את אלם-הווייתו בקפלי-אבניו, מן הבלתי-אמצעיות וישירות-הביטוי של שירת הסיס ומהולם-הקודש של לבב האם. כמה ממשאלותיו של המשורר נתגשמו בשירתו. רבים משיריו כנים ואמיתיים, והנך מרגיש בהם בחוויתו העזה של אבינועם ובזעוועו הנפשי העמוק. כאלה הם רוב השירים שנכתבו לזכר הבן, שנפל במלחמת השחרור, ואף רבים משירי האהבה והבית שלו. אולם אם זכתה שירתו ונתברכה באחת מן היקרות שבתכונות השירה — האמת הפנימית, הרי כמה ממשאלותיו האחרות של המשורר לא נתקיימו. מבעד לפעמים כבד, בשל קישוטי סגנון, מלים חגיגיות ורבות רושם, פאתיטיות יתירה לפרקים וציורים לשוניים שיש בהם מטעמה של המליצה.

דווקא קובץ שיריו הראשון "שירים"¹ נאמן יותר מבחינת מבעדו הפיוטי ומדבר יותר אל לבו של הקורא. אין בו עדיין משגב הביטוי ומעורר המחלצות השיריות המציינים רבים מאלו שב"שירים ופואימות"². שירי הקובץ הראשון ברובם כתובים ברוח רומאנטית ומעלים את חוויות נפשו של המשורר בעלומיו: התרפקות סנטימנטאלית על הטבע, שירת בדידות רגשנית, עצב ותוגה כאובה-מתוקה, ציורי שלכת, געגועים וכמיהה רבה, ומעל לכל — אהבה כנה וענוגה.

רבים מן השירים שלווים ורוגעים. אין בהם מסערת הרגשות העזה, מלהט הכאב או מהתפרצות היצר. שירי היגון שלו חרישים הם, הכאב מאופק ומתמתק, האהבה שלווה, מאושרת. מלאה סיפוק וברכה. נאים במיוחד הם שירי אהבתו המלאים המיית-לב, התרפקות ושמחה של קשר:

כְּאֶשֶׁר עָשָׂה אֵל נָא בּוֹאֵי —	כִּי דָקְעַת תַּם וְתַמְלַת זֶךְ רְקָצוֹם;
צַהֲרָה,	וְחֲדוּרָת אֹר וְחֹדֶר,
שְׁסוּפַת סַל רֵאשׁוֹן לְבָקֶר יְפִיךְ;	אֶשֶׁר יִרְכָּךְ סָבֵל בְּשִׁפְרִיר וְרִיחַת —
וְזָה,	כְּאֶשֶׁר עָשָׂה אֵל בְּשַׁעַת יְצִירָה רָבָה
יֵעַן זֵו הַקְּרוֹבִים אֶת עֵרְדָּה צִקְצָח!	בּוֹאֵי אֵלֵי — — —
סְהוּרַת לֵב וְעֵינַי,	

¹ ראובן גרוסמן — "שירים", הוצ' "הבורה" ע"י "דביר", ת"א, תרצ"א.
² ראובן אבינועם (גרוסמן) — "שירים ופואימות", הוצ' "יבנה", ת"א, תשי"א.

שירתו המאוחרת והבוגרת יותר, שכונסה ב„שירים ופואימות“, מגובשת ומלוטשת יותר מבחינת מבעה ועשירה יותר בשימושיה הלשוניים ובצוריה השיריים. אולם אין הקורא יכול להשתחרר מתחושת העשייה השירית החותמת פרקי שירה רבים בחותם של מלאכת מחשבת משוכללת, הנעדרת לעתים רוח של שירה במידה מספקת. כאלה הם, למשל, השירים המוקדשים למיטב משוררי אנגליה— צ'וסר, שקספיר, מילטון, בליק, וורדסוורת, קולרידג', בירון, שלי, קיטס, אליזבת ברט־בראונינג, רוברט בראונינג, טניסון ואחרים. אבינועם, הבקי בשירת אנגליה והוא אחד מטובי מתרגמיה לעברית, קלט את האופייני לשירת כל אחד מהמשוררים ועמד על תרומתו המיוחדת לשירה. הוא מתאר את צ'וסר כמחיה שפת עמו, את שקספיר כמשורר האדם היודע סוד כל ברואי־טבע, את וורדסוורת כמשורר מראות תבל, את בירון כמשורר חמדת החיים הפורץ כל גדר וכדומה. ייחודם זה מביע אבינועם בלשון פיוטית עשירה, קצובה ומחורזת, אולם קיימת מחיצה דקה בינה לבין הקורא, ואינך יכול שלא לחוש בשירים אלה בהעדר דטטה־הנשמה המצוי בשירתו הפרסונאלית של אבינועם.

כקובץ שיריו הראשון „שירים“ כן ב„שירים ופואימות“ לפנינו מעין יומן שירי, בו מונצחות חוויותיו של המשורר, מחשבותיו, התרשמיותיו והרהוריו בבתי־שיר. השירים ערוכים לפי סדר כתיבתם והם מגוללים את נפשו של המשורר בחיי יצירתה השירית על חליפות מצביה ותמורות־מוגיה. לא בכדי קרא המשורר לשירי הספר הזה, שנכתבו משנת תרצ"א ועד תש"י, בשם „אשנבי־נפש“, כי קורעים הם חלונות לנשמתו, הקורא העושה עמו בפנית שירתו חוזה בתופעות־תבל, גילוי־אל ואדחות־אדם, כפי שהם משתקפים באשנבי־נפש קטנים וגדולים אלה.

לציון מיוחד ראויים שירי־הארץ של אבינועם, התופשים מקום חשוב ביצירתו. כבר בקובץ „שירים“ יש פרקי־שיר מלאי כיסופים לארץ, התרפקות על ירושלים וכאב נאמן על שממונה של הארץ ועל ימי הדמים בירושלים בשנת תר"ץ. יש כוח ביטוי רב בשירו „לפניך, כתלי“ בו הוא מביע את זעזוע נפשו באותם ימים.

אָבוֹי לִי מַעֲנִית עֵלְמִי נְבִיב הָאוֹרוֹת,
וְלִלְבִי אֲשֶׁר יִשְׁכַּב בְּשֹׁכֵל שִׁירֵי נִסְרָף.
רַק „קְרוֹיָה קְרֵעִי“ תִּנְסַר בְּחֵלְלֵי פִקְרָה...
אֵךְ אֵלְלִי לִי וְאַיִכָּה אֶקְרָעָה ?
הַהֲבִנָּה אֵת אֶלְמִינוּ, נְפִשׁוֹת־אֲנָנִים — מֵיכְלָה ?
אִיכָה אוֹכֵל וְקְרָעְתִּי אָנִי —
יִטֵּה אֶקְרַע עוֹד,
וְהַכֵּל הֵן קְרוֹעַ קָבֵר בְּלֵב
וְאַיִן־גַּשׁ עוֹד קִתּוּם בְּנִשְׁקָה !?

ב„שירים ופואימות“ שר הוא „המנון“ לעמלים המחיים את השממות ואורגים את מסכת שירתם, שירת בנין, יצירה ועז. הוא מבקש להצטרף ליצרי שירה חדשה זאת ולהיות אחד מהם. תר הוא את נופי־הארץ, ומראותיה ממלאים את נפשו. הכנרת נושאת אליו דברים, העצמון האדיר ממלאו ב„מורא־אילמותו“, והוא נושא בקרבו תמיד נופי־ארץ שהפכו לנופי נפש.

זעזוע איום זעזוע את עולמו של אבינועם בנפול בנו בכורו נועם בכ"ג באדר א' תש"ח במאבק הגבורה בהריי־הודה. מרבית שירתו המאוחרת עומדת בסימנו של מאורע טראגי זה.

שני ספרי שיריו „עלי דוי”³ ו„עץ שתלתי”⁴ הם ביטוי לזעקת שכולו של המשורר. לעולם אחר, עולם שטוף דמעה ורטט של בכי, עולם של התרפקות על זכר היקר מכל, שאיננו עוד, מועברים אנו בקבצי שירים אלה. המשורר מכניסנו לסתרי נפשו הדוויה, פותח לפנינו אשנב לעולם הכאב התהומי של אב שכול. זוהי שירה עזת ביטוי וזכת ניב, המזעזעת אותנו ביגונה. המשורר בנה לו היכל של יגון, אשד עמודיו זכרונות, וקידותיו תמונות עבר ונהייהוה, והוא מסתגר בהיכל זה ומתייחד עם עולם כאבו.

על אף הכאב הרב והיגון הכבד מודה המשורר לאלהים על מות הגיבורים אשר מינה לבן, על הזרימו בגידיו סם-עזון, „יין המשומר רק לקדושי עמך ומקדשי ארצו, / ותצעידהו על רמות-יהודה בין הררי-נשף — / בלי נשמע קול בלתי צו מכבים מקדם.” ראש האב המדוכן בכאב מזדקף בגאווה על כי ידע הבן להמשיך מסורת גיבורים ולהקריב על מזבח ארצו. כדבר המובן בתכלית, את היקר ביותר, את החיים.

שיריו אלה של אבינועם הם מציבה עשירת ביטוי ורטט שבלב על קבר הבן, על קברם של כל הבנים האלמוניים, שקרבנם נרצה ועלה באש קרבות השמימה.

מקום מיוחד ביצירתו של אבינועם תופשות שלוש הפואימות התנכיות שלו „גדעון”, „שאל” ו„אליהו”. יש בהן משום גילוי פן חדש בעולם שירתו. בספרו „דמויות מני קדם”⁵ יוצא המשורר לתור בנופי קדומים ומבקש להחיות שלוש דמויות איתנים: גדעון, שאל ואליהו. ואכן, אתגר יצירה גדול וקשה הוא זה, הן משום שיצירות לא מעטות בספרות העברית והכללית נרקמו סביב דמויות אלה. ובעיקר סביב דמויותיהם של שאל ואליהו, הן משום הקושי העצום להתמודד עם המבצע הפיזי המרוכז של המקרא, שבצורה כה נפלאה החייה לפנינו את הדמויות על מלוא מאגרן הנפשי.

למן ראשית ספרותנו החדשה ועד עצם ימינו נצדו יצירות רבות התופסות דמויות אלה תפיסה שונה ומעצבות אותן עיצוב אופיי בהתאם לזה של היוצר ולרוח תקופתו. כבר בדור „המאספים” מוצאים אנו יצירה רבת עניין של יוסף האפרתי בשם „מלוכת שאל”. זוהי למעשה, הדראמה העברית-המקורית הראשונה בתקופת ההשכלה, הראויה לשם דראמה. על אף ההסתייגויות הרבות מדראמה זאת לא נוכל להתעלם מנקודת חיוב גדולה אחת ביצירה, והיא כשרונו של האפרתי בתיאור הקנאה והאימה הממלאות את שאל. בכמה סצינות תופס האפרתי את שאל בועמו הקיצוני, ועם של מלך מזרחי עריץ, המוצא לו ביטוי ברצון להשמיר את כל העולם ולהישמד יחד עמו, ובלבד שישמד גם דוד. תמונות אלה חיות ומלאות כוח ביטוי נאמן.

מכאן ואילך מוצאים אנו נסיונות רבים להעלות דמותו של שאל, אם בדראמה, אם בפואימה ואם בבאלאדה. דיינו אם נזכיר את הבאלאדות עזות הביטוי של טשרניחובסקי „בעין דור”, „על הרי גלבוע”, „על חרבות בית-שן” ואחרות, באלאדות שאיש בשירתנו עד עצם היום הזה לא הצליח להתעלות עליהן בעצמת המבצע. על רקע יצירות אלה נעז ומעניין הוא נסיונו השירי של אבינועם בפואימה „שאל”. פואימה זאת היא הבולטת והמגובשת בין שלוש הפואימות שבקובץ. בה מיטיב המשורר להביע את כאב ירידתו של המלך הטראגי אחוז העיוועים, שהכל בגדו בו. ארבעה פרקים

³ עלי דוי, על מות לבן, הוצ' „עם עובד”, תש”ח.

⁴ עץ שתלתי, הוצ' „יבנה”, ת”א.

⁵ דמויות מני קדם, שלוש פואימות, הוצ' „עם הספר”, ת”א, תשכ”ד.

בפואימה. בראשון — „ענו כי ימלוך“ מציג לפנינו אבינועם את שאול בענותו ובריחוקו הרב משאיפות מלכות:

אָהָה, טָשָׂא — הַמְּסַלְּכָה יִשְׂרָי
 שְׂקָמִי, קָמוּ נִכְנִינִי,
 וְאִם גַּם מִשְׂקָמִי אֲנִיבָה מִכָּל —
 אֵיכָּהָ אֲשָׂאוּ
 וְאִן יִפְסַח לֹא יִצְעַק אָדָם
 מִדְּמֵי דָמִי
 אֲשֶׁר יֵאוּ לְרוּיִךְ אֲחֻזּוֹ בְּדָמִי;
 עֵן סִתְּלִפּוֹת שְׂקָשׁוֹן
 לֹא יִכְתְּרוּ רֵאשִׁי, אִם גַּם יָרוּם;

דְּלוֹתֵי טָקַל אֱלֹהִי! אֵיךְ קָרָשׁ
 רֵאשִׁי אָרִים לְקַלְדֵךְ?
 דְּלוֹתֵי טָקַל אֱלֹהִי! אֵיךְ אָבֹא
 בְּרוּם שְׂעָרֵי מְלָכוֹת?

הפרקים האחרים מתארים את שאול בירידתו. טובים ביותר הם שני הפרקים האחרונים „עיוועים“ ו„בצל הקץ“, בהן התעלה אבינועם לדרגת ביטוי גבוהה, בתארו את שאול העושה דרכו בתוך ליל אימים טרוף ברקים ורעמים, נאבק עם רוחות הסופה, כולו כאב ואימה, בודד ונרדף, עזוב מאל ובזוי הנביא, ושפתיו ממלמלות תפילה לאל שיחונהו בחסדו האחרון ויאספו אל ידו עם כוכבים תועים.

מבע פיוטי עשיר לדמותו של אליהו וחבורת בני הנביאים אנו מוצאים גם בפואימה „אליהו“. גם סביב דמותו של אליהו נרקמו יצירות רבות, וראש לכולן מחזהו הפיוטי של מתתיהו שוהם „צור וירושלים“. מחזה בו נתגלו באור מדוכו מאבקי־נפש עזים, התנגד שויות יצרים ומלחמת רעיונות והשקפות חיים. הדמויות במחזה זה שופעות כוחות חיים וסער־דמים, הן חיות חיים אינטנסיביים מלאים ומתגלות לפנינו לא כהגשמות של אידיאות, אלא כבני אדם חיים, אשר געש יצרים פנימי וכוחות חוץ שונים מעצבים את הגבוהים והתנהגותם. משמבקשים אנו להשוות את הפואימה הדראמאטית של אבינועם לזו של שוהם, חשים אנו בהבדל מהותי בין השתיים. אם המחזה „צור וירושלים“ עומד כולו בסימן של רעש, התפרצויות יצריות עזות, מאבקים פנימיים ומבחנו של הנביא במבחן משולש: מבחן היצר, הלאום והאל, הרי בפואימה של אבינועם כבד נדמו הקולות — „ואחד האש קול דממה דקה“.

רב הוא המרחק בהשקפת העולם השירית ובדרכי הביטוי הפיוטי בין אבינועם לבין שוהם, ושונה תכלית שינוי היא התפיסה שתופס אבינועם את אליהו, איובל ואת מאבקיו של הנביא. ב„צור וירושלים“ מתוארת איובל כאשה המתגלה בלהט תאוותה, וחושניותה בוקעת מחמודות בשדיה המתפללות לגבר שיקבל את קרבן בתוליה, אך משנדהה קרבנה על־ידי הנביא, היא כולה חמת נקם, וגדולה תאוות נקמתה פי שבעה מתאוות בשרה. נשבעת היא להשיג את הנביא, להעלותו קרבן באש תאוותה היוקדת. וכך גם להדביר את אלוהיו לפני העשתורת. לעומת זה חיזור במקצת תיאור חושניותה של איובל בפואימה הדראמאטית של אבינועם, אך גם בה חש אתה באדוטיקה גדושה. פה ושם מתחדדים ומתעצמים הדברים

עד לזעקת נשיותה של אשה הכמהה לגבר, אך הפעם כמיהתה של איזבל היא לאחאב בעלה:

וּבְאֲזָקָעוֹת יָקוֹד בְּצַחוֹר בְּשָׂרִי
תְּלוֹשׁ וּבְאֶזְנוֹן תִּתְּקַן אֶת תְּאֵמִי
שְׂרֵי תִסְרָטְטִים בְּחֶסֶם קְלוּא,
בְּאֶחָז רְמוֹן קָשָׁל אֶדֶם פְּגִים,
לְמִץ מִפִּי־פִקְעוֹ תִירוֹשׁ סִפְרִיא...
הֵה, בּוֹאָה תִישׁ אֶל לֶדְ-רְפִינְתִי
שְׂמֵאלָה אֶל תַּחַת לְרֵאשִׁי תַתָּן
וּבִיטִינָה רְצִי תֵאָנְתִי
סִיקוֹד תְּוִי תַחֲתָה, אַתְּאָב שְׁלִי...

אף בתפישת דמותו של אליהו רב המרחק בין שתי היצירות. ב"צור וירושלים" מתגלה אליהו כנביא אדיר, אשר אש זעמו ולהט גבריותו מרעידים לב. הוא עומד במבחן תאוות הבשרים המשכרת ואינו נכנע; את דמיו הסוערים הוא מקריב לאלהיו. ואילו אצל אבינועם מופיע אליהו בתמונה האחרונה בלבד. בכל התמונות הקודמות רק שומעים אנו את שמעו, וכאשר הוא מתגלה לפנינו, הרי זה כבר בגבור רפיונו, באווירת שקיעה. המדבר מעולף ארגמן השקיעה, ואליהו עומד לפני אלוהיו בהר חורב, פניו מולטים באדרתו, וכולו אומר חרדה. נושא הוא תפילתו לאלוהים שיעניק לנפשו העייפה, שכה דבו תלאותיה, את גמולה האחרון:

וְאֶחְבִּי כְּכֹלֹת זֶה קְלֵאקְתִּי
אֶחֱוֹשׁ לְשׁוֹב אֵלַי, הַפְּךָר;
אֲנִי תְהִי נְפִשִׁי עֲפֹה פִסִּיד —
בְּתִיק דְּקִסְתָּה הַנְּאָנְרָה
אֵלִי וּנְאֵלִי — —

מבחינת מבעה הפיזי ואווירתה מצטרפת פואימה דראמאטית זאת על אליהו ליצירותיהם של: פסח גינזבורג — "אליהו", הלל בבלי — "אליהו במדבר", ש. ש. פרוג — "מראה אלוהים", יש בה תרומה שירית נלבבה לנושא מקראי זה בשירתנו.

לציון מיוחד ראויות גם האידיליות של אבינועם, שכונסו בספרו "אידיליות". האידיליות כתובות במתכונת אלו של דוד שמעוני. הן רב שפוך על תיאור-הווי הארץ שבהן ועל דמויות החלוצים שעוצבו בנאמנות. ביצירתו האידילית השתחרר אבינועם מעט מהעושר הלשוני-לשמו שביצירותיו האחרות, סגנונו פשוט הרבה יותר, ציורי-הטבע שלו בהירים וכך יצאה יצירתו נשכרת.

משורר עז ניב הוא אבינועם גם בתרגומו הרבים. הוא העניק לנו שלושה כרכים נכבדים של "מבחר שירת אנגליה", כרך רב כמות ואיכות של "מבחר שירת אמריקה", וכן תרגם את "ליר המלך", ו"אנטוניוס וקלאופטרה" לשקספיר, "שמשון הגיבור" לג'ון מילטון, "חולמי הגיטו" לזנגויל, "ימי שילוק האחרונים" לדודביג לוואיסון, "בקעת הירח" לג'ק לונדון, "גחליליות" לרבינדראנת טאגורי ולאחרונה את "וולדן" של ה. ד. תורו, ועוד ספרים רבים. בתרגומו אלה העשיר את ספרותנו בכמה ממיטב השירה הסיפורת המערבית.

* ראובן גרוסמן — "אידיליות", הוצ' "דביר", תרצ"ד.